

JITKA HAVLOVÁ

VÝZKUM ŽIVOTNÍHO ZPŮSOBU V ČESKOSLOVENSKÉ SOCIOLOGII NA ZAČĀTKU 70. LET

Dlouhodobý zájem československé sociologické fronty o problémy způsobu života v nových historických podmínkách dostal začátkem 70. let konkrétní podobu zařazením problematiky do státního plánu výzkumu pod názvem Vědeckotechnická revoluce a socialistický způsob života. Prvním podkladem se stala studie Výzkum socialistického způsobu života, vypracovaná ve Výzkumném ústavu životní úrovně v Bratislavě, z podnětu stranických a státních orgánů. Tento ústav byl také spolu s Ústavem pro filozofii a sociologii ČSAV v Praze hlavním řešitelským centrem jmenovaného výzkumného úkolu. Výsledky výzkumu jsou přehledem současného stavu československého sociologického myšlení v dané tematice.¹⁾

My se však v následující stati chceme vrátit do období třibení názorů na základní problémy tvorby životního způsobu, a zachytit tak určitou etapu v pojetí sledovaných sociálních jevů, přestože byla dalším vývojem částečně překonána. Komplexní chápání životního způsobu v marxisticko-leninské sociologii, řešící problém s důrazem na přeměny v oblasti výrobních sil a výrobních vztahů a v kritickém vyhocení proti kapitalistickému pojetí, je ve své aktuální podobě zachyceno v knize manželů Filipcových *Různoběžky života*, jejíž podrobná recenze je součástí sborníku. Tam jsou formulována všechna nejnovější metodologická a teoretická východiska a tam jsou obsaženy v obecné rovině také závěry výzkumu Vědeckotechnická revoluce a socialistický životní způsob. Proto nejsou zahrnuty ve

¹⁾ Jde především o práce: Filipec-Filipcová, *Různoběžky života. Zápas o socialistický životní způsob*. Svoboda Praha 1976; Filipcová-Filipec, *Vybrané teoretické a metodologické problémy prognózování životního způsobu*. Sborník ekonomických prací VÚ plánování a řízení národního hospodářství, Praha 1974. Linhart-Večerník, *Přístupy ke zkoumání životního způsobu v literatuře socialistických zemí*. Studie ÚFS ČSAV Praha 1975; Vývoj způsobu života v souvislosti s perspektivním vývojem společnosti. Studie ÚFS ČSAV Praha 1973. Celková syntetická štúdia teórie socialistického spôsobu života. Studie VÚŽÚ Bratislava 1975; Suchý: Formovanie socialistického spôsobu života v podmienkach VTR a prechodu ke komunizmu. Studie VÚŽÚ Bratislava 1975. Podrobný přehled výsledků výzkumu je uveřejněn v Sociologickém časopise 4, 1976.

studii, jejímž cílem je podat informaci o jednom z momentů formování nynějších stanovisek a využít k tomu málo přístupnou literaturu, jak ji představují interní studie výzkumných ústavů, především Výzkumného ústavu životní úrovně v Bratislavě.²⁾ Předpokládáme přitom, že i dílčí pohled na formování pojetí socialistického životního způsobu může být pro pochopení vývoje československé sociologie užitečný.

Životní způsob je čs. sociology chápán jako kategorie, ve které je syntetizována celá škála základních aspektů člověka a jeho sociálního života. Prolíná se tu věcné prostředí s aktivitami jednotlivců, instituce s mezilidskými interakcemi, krajina i interiorizace hodnot a norem. Bohatost lidského života se zrcadlí a realizuje v rozmanitých formách, materiálního i nemateriálního charakteru a člověk v ní vystupuje v dvojaké roli, jako tvůrce i uživatel hodnot. Z této skutečnosti vyplývá rozdělení života na pracovní a mimopracovní sféru, které není dichotomické a prioritní zůstává činnost tvůrce hodnot, protože na ní závisí existence celé společnosti. Neplatí přitom však, že tvorba hodnot spadá pouze do pracovní doby a užívání hodnot do mimopracovní, obojí je obsaženo v obojím. Složitě souvztažnosti mezi dvěma jmenovanými oblastmi, mezi vztahem individua k přírodnímu, umělému i sociálnímu prostředí a systému utvářejí základ vcelku určitých a relativně stálých aktivit lidí. V nich se kromě toho promítají trvalé i přechodné součásti lidského života, univerzální vlastnosti lidského rodu spolu s různě, především třídně, determinovanými prvky.

Souhrnně se v československé sociologii, reprezentované v tomto případě především výzkumnými týmy Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV a Výzkumného ústavu životní úrovně stabilizovalo pojetí životního způsobu jako funkční integrace životních forem, které zahrnují

- způsob pracovní činnosti
- systém mezilidských vztahů s dominantou třídní příslušnosti
- spotřebu a aktivity mimopracovní doby
- s předchozím související životní prostředí
- předchozímu odpovídající soubor psychosociálních stereotypů.

Taková definice je všestranná a vystihuje bohatost životních forem, jak je lidé realizují.

Všechny faktory, ze kterých se životní způsob skládá, se projevují v činnosti lidí, v jejich působení na hmotné i sociální prostředí. Tak dochází k neustálé dynamice – životní způsob je v tomto smyslu otevřeným systémem lidských aktivit, které jsou vedle určitého stupně uspořádanosti cha-

²⁾ Hronský a kol., *Výskum socialistického štýlu života*, VÚŽÚ Bratislava 1970; *Ve-deckotechnická revolúcia a socialistický životný štýl*. Program výskumu na rok 1971 – 1975, VÚŽÚ Bratislava 1971; Záznam z pracovního semináře k výzkumné úloze VIII-1-9. VÚŽÚ Bratislava 1972.

rakteristické řešením vnitřních rozporů a napětím, jejichž výsledkem je tendence ke změně, k vývoji.

Myšlenka životního způsobu je vlastní materialistickému pojetí společnosti. K základním Marxovým myšlenkám patří, že způsob životní činnosti je tím nejpodstatnějším, čím se liší živočišné druhy od člověka, co navzájem odlišuje epochy, sociálně ekonomické formace, třídy a sociální skupiny. Marx svým odhalením nejhlubších souvislostí společenské existence ukazuje na kořeny diferencí v nejrůznějších životních projevech a na druhé straně upozorňuje na skutečnost, že právě v těchto životních projevech prosakuje navenek determinace člověka jeho postavením ve společenské výrobě. Píše: „... je to určitá forma projevu jejich života, určitý způsob jejich života. Jak individua projevují svůj život, taková jsou. To, čím jsou, spadá vjedno s jejich výrobou, a to s tím, co vyrábějí, i s tím, jak vyrábějí.“³⁾ Marxovo pojetí akcentuje komplexní začlenění činností a vztahů životního způsobu do širokého kontextu historicky podmíněného způsobem výroby.

Myšlenka jednoty a určenosti společenské a individuální existence je v marxistické sociologii a filozofii aplikována důsledně i na životní způsob, chápáný jako historicky a sociálně určená forma reprodukce lidské existence. Tato reprodukce neprobíhá ovšem pouze na úzce materiální bázi, ale má své nedílné nadstavbové části, jak to bylo vyjádřeno ve společné práci odborníků z Akademie věd SSSR a Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV a jak to publikoval doc. Filipec: životní způsob je tu chápán jako kvalitativní komplex, zahrnující v sobě lidské činnosti a s nimi spjaté hodnoty a normy, jakož i potřeby a způsoby jejich uspokojování a utváření.⁴⁾

V odborných člancích z počátku 70. let se setkáváme také s pojmem životní styl, u kterého je zdůrazňována jednotnost, ucelenost výrazových forem – nutná souvztažnost a propojenost jednotlivých složek, povýšená určitým jednotícím principem na vyšší kvalitu celistvosti a kontinuity. Termín životní způsob (nebo způsob života) je v této souvislosti považován za přiměřenější, jde-li o některou z dílčích složek nebo o formu, která svou dynamikou teprve směřuje k vyššímu stupni jednotnosti a používá se pro charakteristiku současného stavu. Pro časem již uzavřené formy výroby a zejména chování, oblékání, bydlení se používá styl – třeba styl feudální šlechty. S odstupem totiž krystalizovalo to, co bylo pro vnější stránku způsobu života dané sociální skupiny v jistém časovém úseku podstatné, typické, určující, co má tentýž kořen, je jednotící, celistvé, „stylové“, co se

³⁾ Marx, Engels, *Spisy* 3. Svoboda, Praha 1953, s. 35.

⁴⁾ J. Filipec, *Některé aktuální otázky způsobu života*. Sociologický časopis ČSAV, č. 5, 1973.

vztahuje k určité třídě a určitému historickému období. Pojem styl nepostihuje v tomto pojetí to, co je pro způsob života rozhodující: stav výroby a charakter výrobních vztahů a z toho vyplývající souvislosti. Proto se v československé sociologii stabilizoval termín životní způsob jako adekvátnější marxistické teorii. Pojem „životní styl“ se vyskytuje téměř výhradně v souvislosti s nemarxistickými teoriemi nebo pro označení života v kapitalistických státech – dostává tedy výrazný hodnotící nádech, třídní vymezení.

Do souboru kategorií odrážejících různé stránky společenského života patří také životní úroveň, která bývá úzce spojována s životním způsobem. Platí to zejména, pojímáme-li ji jako sociálně ekonomický fenomén s multidisciplinárním charakterem, jak je to vyjádřeno v úvodní, svým charakterem spíše ekonomické studii k výzkumu zpracovaného ve VÚŽÚ. V tom případě se její složky neomezují jenom na vlastní individuální a společenskou spotřebu, ale spolu s ní zahrnují i dosažený stupeň rozvoje fyzických, materiálních i duchovních potřeb člověka a společnosti a podmínky, které byly společností pro jejich uspokojení vytvořeny. Obdobně široce se chápe životní úroveň v mezinárodním měřítku – komise OSN⁵⁾ k ní počítá zdraví a demografické podmínky, stravování, vzdělání, pracovní podmínky, zaměstnanost, spotřebu a úspory, dopravu, bydlení a vybavenost domácností, odívání, volný čas, rekreační činnosti, sociální jistoty a práva. Všechny tyto komponenty jsou i součástí životního způsobu, shoda je v komplexnosti pojetí i dynamice. U životní úrovně však převažují ekonomické prvky a základem teoretického poznání i praktického hodnocení je u ní kvantifikace, vyjádřitelnost ve srovnatelných mírách, i když různých u různých složek. Všechny prvky životní úrovně ovlivňují bezprostředně životní způsob a mají také společné determinanty, které zároveň výrazně diferencují jednotlivé složky.

Způsob života je stejně jako životní úroveň určován historicky, základní charakteristikou společenskoekonomické formace, materiálními životními podmínkami, ekonomickým a sociálním postavením jednotlivých společenských tříd a skupin. Většina součástí životního způsobu má výrazně třídní povahu – charakter výrobních vztahů, postavení v pracovním procesu, spotřeba, vzdělání – a v antagonistických společnostech nabývá protikladné podoby. Se změnami společenského řádu probíhají hluboké přeměny také ve způsobu života. Vědecké vysvětlení determinace a dynamiky životního způsobu předpokládá vědecké pojetí vývoje společnosti, jak k němu dospěl marxismus, vychází z faktu, že každá sociální třída, historická

5) *Rapport sur la definition et l'évaluation des niveaux de vie du point de vue international*, Nations Unies, New York 1954.

epocha, národ si vytvářejí své formy života, které pronikají všemi oblastmi lidské existence.

Vedle jmenovaných základů společenského bytí vůbec, a tím i životního způsobu se na jeho konkrétním utváření podílí ještě řada dalších faktorů, které se vzájemně podmiňují a prolínají. Každý z nich je relativně samostatný, má svou vlastní regulaci, ovlivňuje ostatní a je jimi zároveň ovlivňován. Tyto stylové (jak je nazývá výzkumný kolektiv VÚŽÚ) složky autoři rozdělují do tří oblastí: geograficko-ekologické a demografické; sociálně ekonomické; sociálně psychologické.

Do prvně jmenované zařazují především hmotné a populační prostředí, v jehož rámci probíhají životní procesy člověka a společnosti. Jde o objektivní faktor, kterému se společnost musí přizpůsobovat (klimatické podmínky, charakter krajiny), podle kterého volí kupříkladu velikost a typ svých sídlišť. Demografická charakteristika určuje kvantifikaci základních potřeb lidí v daném čase (podle celkového počtu a věkového rozvrstvení) a jejich uspokojení (ovšem v souvislosti s ekonomickým a sociálním charakterem daného společenského systému). Význam celkového počtu obyvatel se vztahuje k určitému území – hustota obyvatel vyžaduje odpovídající urbanizaci, pracovní příležitost atd. Životní způsob je determinován také stavem fyzického zdraví a péčí o ně; zvyšující se podíl starších a ekonomicky neaktivních lidí, ke kterému dochází v souvislosti s prodlužováním života, má vliv na charakter celé společnosti.

Do seskupení sociálně ekonomického patří především vlastnictví výrobních prostředků, dělba práce, pracovní činnost vůbec, pracovní prostředí a vztahy. Základním faktorem, podmiňujícím životní způsob a určujícím třídní příslušnost, je vztah k výrobním prostředkům. Z postavení člověka v pracovním procesu vyplývá výše a charakter příjmů a na nich závislé spotřeby, do jisté míry i vzdělání a volba náplně volného času.

Aktivita mimopracovního času spadají do oblasti sociálně psychologických složek. Částečně jsou v přímém spojení s pracovním procesem (cesta do zaměstnání, příprava na pracovní činnost), větší část časového fondu je však trávena podle volby individua. Volný čas a jeho využití má význam pro formování lidského intelektu, pro kultivaci sil vzděláváním. Charakter životního způsobu bývá ve zúženém pojetí někdy odvozován právě od forem, jakými je naplňován volný čas – výzkum této oblasti je velmi častý a v nemarxistické sociologii bývá zjednodušeně označován za základ životního stylu vůbec. Je nejnápadnější a jeho prostřednictvím je navenek manifestována hodnotová a zájmová orientace individua.

Mnohé složky životního způsobu mají své kulturní a estetické dimenze, projevující se v estetické kultuře denního života, pracovní činnosti, zpředmětněné v hmotném prostředí, které nás obklopuje. Kulturní a estetickou

úroveň⁶⁾ má architektura situující náš život do určitého obytného prostředí podobně jako předměty denní potřeby, lidský zevnějšek nebo gastronomie. Jejich stav se promítá do vědomí lidí a odtud do snahy přizpůsobit okolí svým představám. Zpětné působení na materiálně technickou základnu společnosti a na ostatní části životního způsobu je typické a dokazuje vzájemnou složitou přímou i nepřímou závislost.

Životní způsob různých dob, společností a sociálních skupin má některé společné rysy, vyplývající z biologické povahy lidského rodu; je dodržována určitá proporcionalita mezi dobou trávenou spánkem a bděním, prací a odpočinkem, délkou ekonomické aktivity v lidském životě a podobně. Pokud zde existuje variabilita, není rozhodující. Podobně modifikace odvislé od geografické polohy nemusí při dnešní úrovni civilizace hrát rozhodující úlohu. Co je pro diferenciaci životního způsobu zásadní, jsou pouze některé faktory.

Výrazné rozdíly v životním způsobu jsou způsobovány

- rozdílností v úrovni rozvoje výrobních sil
- charakterem politickoekonomického systému a třídní příslušností
- dělbou práce, zařazením do určité socioprofesionální skupiny a výší příjmů
- věkem, popřípadě pohlavím
- diferencí mezi vzděláním a celkovou hodnotovou orientací
- růzností osobních zájmů, návyků, tradic rodinného i etnografického původu.

Aplikací těchto kritérií je možné specifikovat životní způsob historických epoch, národů, tříd, sociálních skupin ve všech jeho formách.

Vědecký výzkum realizovaný v letech 1970–1975 pod vedením týmů z ÚFS a VÚŽŮ usiloval o poznání osobnosti i sociálního systému, o postizení specificky diferencovaných kvalit, individuálních i společenských aktivit a zároveň způsobu, jakým se utvářejí, transformují a modifikují. Chtěl-li dosáhnout obecných závěrů, nemohla být cílem výzkumu pouze určitá složka životního způsobu, ale celý komplex relativně samostatně vystupujících částí, analýza jejich funkcí a vzájemné souvislosti. Takto pojatý výzkum je komplexní a multidisciplinární, obsahuje

- problematiku jako celek, podstatu jevu i jeho součástí, sociologické, ekonomické, filozofické a další aspekty
- problematiku jednotlivých prvků, jejich funkcí, determinací a faktorů diferenciací.

Výzkum na takové úrovni je samozřejmě velmi složitý, časově, personálně i finančně náročný a v československé sociologii ojedinělý. Dřívější

⁶⁾ Tato úroveň je v konkrétních historických podmínkách a u různých sociálních skupin značně diferencovaná.

výzkumy se orientovaly na dílčí součásti životního způsobu, zejména na ty, ve kterých se uplatňovala hodnotová orientace. Za nejčastější můžeme označit v československé výzkumné produkci do začátku sedmdesátých let především problematiku mimopracovní činnosti, ať už to byl volný čas obecně, nebo modifikace jeho náplně jako čtenářské zájmy, návštěvnost kin a divadel, frekvence poslechu rozhlasu a televize. Zájem o mimopracovní složky byl ovlivněn prudkým rozšířením rozsahu mimopracovní doby v souvislosti se zkracováním pracovní doby, silnou sociální determinací a výraznou diferenciací v této oblasti. Zároveň však už od počátku 70. let byly tendence umístit těžisko výzkumu životního způsobu do ekonomické oblasti, aniž by se tím ovšem porušil jeho multidisciplinární charakter. Přesun byl považován za nutný, protože osou perspektivního rozvoje společnosti je rozvoj výrobních sil s hospodářským plánováním (z něho musí vycházet také prognostika ostatních oblastí) a všechny aspekty životního způsobu mají úzké vazby s tvorbou hodnot prostřednictvím pracovního procesu; nejen proto, že dochází k jejich používání při individuální i společenské spotřebě, ale také zpětným ovlivňováním pracovního procesu mimopracovními faktory (vhodnou relaxací v jejích různých podobách, bydlením apod.). Potřeby jsou součástí hodnotové hierarchie a jejich uspokojování je zabezpečováno převážně ekonomickou oblastí; všechny složky životní úrovně, jak jsme už poukázali, jsou součástí životního způsobu, bezprostředně ho determinují a přitom jsou i ekonomického charakteru.

Výzkum tvorby socialistického životního způsobu realizovaný ve VÚŽÚ a ÚFS zachovává rovnováhu. I když aktivity volného času, nesporně narůstajícího, jsou rozmanitým a efektním objektem zkoumání, pracovní složka lidského života zůstává stále základem. Nejen pro svůj determinující význam pro existenci lidské společnosti nebo proto, že v ní dochází k socializaci a seberealizaci člověka, ale také proto, že v souvislosti s procesy vědeckotechnické revoluce právě zde dochází k mohutnému rozvoji. Platí to jako obecné východisko pro jakýkoli výzkum, i když je pravděpodobné, že v dílčích fázích vývoje životního způsobu dochází k dynamické výměně akcentace jeho jednotlivých složek. Vědeckotechnická revoluce, která je charakteristickým sociálně ekonomickým znakem druhé poloviny dvacátého století, sice na jedné straně rozšiřuje možnosti mimopracovního času, ale na straně druhé podtrhuje problematiku pracovního procesu, jeho změn a reakce lidského faktoru na dynamiku společenské výroby, včetně zvýšených nároků na vzdělání.

V tom směru také vykrystalizovalo zaměření výzkumného úkolu Vědeckotechnická revoluce a socialistický životní způsob. Jeho zařazení do státního plánu bylo dáno potřebou teoreticky ujasnit podstatu socialistického životního způsobu, sílu a účinnost jeho specifických prvků a zpětné půso-

bení na ostatní, relativně samostatné části života společnosti. Cíl byl potom zformulován jako úsilí „vytvořit ucelený systém poznatků o základních souvislostech tvorby socialistického životního způsobu a objasnit jeho vývojové tendence ve vztahu ke změnám faktorů, které ho formují, přičemž hlavním aspektem jsou změny vyvolané nastupující vědeckotechnickou revolucí“.⁷⁾ V ÚFS si tým zabývající se výzkumem životního způsobu vytyčil na léta 1971–1975 tři hlavní úkoly:

- a) Vypracování teoretického projektu výzkumu životního způsobu včetně analýzy základních kategorií, ujasnění jejich místa v kategoriálním systému marxisticko-leninské teorie, získání podrobnějšího přehledu o různých současných koncepcích způsobu života a kritické analýzy některých nemarxistických a revizionistických teorií.
- b) Analýza utváření socialistického způsobu života v ČSSR pomocí sekundárních dat (s využitím všech relevantních statistik), vypracování systému indikátorů jako jednoho z předpokladů měření a prognózování.
- c) Rozvíjení prognostických aspektů vědeckovýzkumné práce – průběžně a v závislosti na prohlubujícím se poznání vlastní problematiky.⁸⁾

Šlo tedy, zjednodušeně řečeno, o vytvoření teorie socialistického životního způsobu s jeho faktory a determinantami a zároveň o zjištění charakteristických rysů životního způsobu lidí v československé socialistické skutečnosti, aby byl dán základ odpovídajícím, vědecky zdůvodněným zásahům státních a společenských organizací do jeho tvorby a v jeho prognózování.

Socialistický životní způsob byl formován jako negace buržoazního a je procesem, ve kterém se postupně rozvíjejí nejlepší stránky schopností lidí. Jeho základ spočívá v nových výrobních, třídních, politických a ideologických vztazích, svázaných s přeměnami v oblasti výrobních sil. V prvním období po socialistické revoluci klade socialistický životní způsob důraz v oblasti morálky na schopnost nesmlouvavého, někdy až tvrdého podřízení osobních potřeb, zájmů a zálib potřebám třídního boje, schopnost obětovat se, nenechat se zlomit nepřítelny, rvát se s nepřítelny i přírodou. Životní způsob je až asketický – je však odrazem zvláštních podmínek, ve kterých se uskutečňovala revoluce, jejímž cílem je bezvýhradně podřízení. Některá omezení, nutná v této době, byla později silou tradice a setrvačnosti občas prodlužována zejména v podobě etických norem i do etap, kdy rozvoj materiálně technické základny i politického systému už

⁷⁾ F. Hronský, *K poňatiu výzkumu socialistického spôsobu života a jeho vztahu k výskumu životnej úrovne*. – Sociologický časopis ČSAV 4/1972, s. 242.

⁸⁾ J. Vitečková, *Utváření socialistického způsobu života a jeho výzkum v Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV v Praze*. – Sociologický časopis č. 4/1976, s. 443.

umožňoval přechod k bohatším, rozmanitějším – a také příjemnějším – životním formám. Odmítání vyšší životní úrovně a odsuzování pohodlnějšího (ale proto ne méně složitého) způsobu života, adresované někdy mladé a střední generaci, je bojem proti větrným mlýnům. Hmotné bohatství společnosti, projevující se v životním standardu každého jednotlivce, bylo klasiky marxismu-leninismu vždy považováno za základní předpoklad k vytvoření vyššího typu společnosti. Marxova koncepce socialismu není v žádném případě previzí nouze a odříkání; je koncepcí harmonického, bohatého rozvoje společnosti a v ní každého jednotlivce.

Dynamika socialistické společnosti se odráží ve vývoji životního způsobu, v jehož utváření hraje rozhodující úlohu dělnická třída. Nižší etapy, charakterizované přímými společenskými změnami a překonáváním nedostatků a překážek v rozvoji výrobních sil, byly nahrazeny obdobími, kdy se celá politickoekonomická i sociální problematika dostává na vyšší úroveň. Dozrály podmínky k rozvoji socialistického životního způsobu, jehož základ položilo odstranění soukromého vlastnictví a s tím související změna třídních vztahů i změna postavení člověka v pracovním procesu. Dochází ke zrušení dřívějších bariér, vertikálním i horizontálním směrem se rozvíhá pohyb jednotlivců, sociálních skupin, tříd a národů. Ve společnosti byla zkoncentrována předchozím rozvojem materiálně technické základny dostatečná zásoba hmotných statků, procesy vědeckotechnické revoluce zdynamizovaly civilizační procesy. Socialistická společnost uvolnila tvůrčí síly, dala rozlet rozumu i fantazii. A na pořad dne se dostává otázka ne zajištění „holé“ existence člověka – ale zajištění jeho všestranného, harmonického, plného života. Cílevědomá tvorba životního způsobu učí člověka vytvářet vlastní život jako umělecké dílo, učí umění žít k prospěchu jednotlivce i společnosti.

Teoretická představa o socialistickém životním způsobu zahrnuje několik charakteristických prvků, které jsou typické a namnoze také specifické pro podmínky dané socialistickou společností. Patří sem⁹⁾

- vysoký stupeň souladu individuálních a společenských zájmů
- rovnováha mezi činností člověka jako tvůrce a jako uživatele hodnot
- rovnováha mezi úrovní potřeb a způsobem jejich uspokojování
- adekvátnost životních forem vůči objektivním materiálním a společenským podmínkám
- všestranný rozvoj individua, využití jeho schopností, seberealizace
- vysoký stupeň racionálnosti chování i etiky životních postojů
- kulturnost a kultivovanost lidí a jejich hodnotových orientací

⁹⁾ Viz H r o n s k ý, cit. článek.

- společenská angažovanost
- humanizace mezilidských vztahů a vytvoření sociálních jistot.

Všechny uvedené rysy existují v diferencované míře ve způsobu života lidí v socialistické společnosti. Rozhodující pro socialistický charakter životního způsobu je změněný charakter práce, která byla zbavena vykořisťování a změna postavení jednotlivce ve společnosti, z kterého byl odstraněn třídní antagonismus.

Vítězství socialistické revoluce a nastolení socialistických vztahů neznamená automaticky totální rozšíření všech znaků socialistického životního způsobu – je pouze předpokladem pro jeho plnou realizaci a pro jeho prosazení do různých forem života lidí. V existujícím způsobu života mají své místo i rozpory, které jsou zrcadlem jednotlivých vývojových fází socialistické společnosti. Vyplývají z rozdílu mezi normou a skutečností, z dílčího nesouladu mezi zájmem jednotlivce, malé skupiny a společnosti, z přežívajících rysů buržoazních a maloměstáckých tradic, kterým nahrávají nedostatky ve spotřební i výchovné sféře.

Některé problémy tvorby socialistického životního způsobu jsou způsobované také tím, že přes celkovou plánovitost rozvoje společnosti se dílčí faktory utvářejí živelně a bez předchozí koncepce, v důsledku dynamiky společenských výrobních sil. Ta s sebou přináší v rozvoji civilizace komplex negativních vlivů na současného člověka; jsou to důsledky faktu, že lidé opustili své přirozené prostředí s jeho víceméně biologicky determinovanými rytmy a na nové, civilizační prostředí nejsou ještě plně adaptováni. Brání jim v tom některé deformující rysy civilizace i retardace vnitřních adaptačních procesů.

Problémem zůstává i pracovní satisfakce, která v mechanizovaných průmyslových provozech u „rozdrobené práce“ poněkud klesá, a to i při existujícím společenském vlastnictví.

Lidé si vytvořili technickou civilizaci, ale neumějí ji zatím ovládnout tak, aby zcela paralyzovali její druhotné negativní důsledky.

Spotřebu, jejíž kvantita je ukazatelem zvýšení životní úrovně, chápou autoři projektu výzkumu v nejšířším slova smyslu nejen jako užívání spotřebního zboží, ale také celé škály služeb, ke kterým patří i rekreace, cestování, zábava, zdravotnictví. Svým významem se řadí do úzkého kruhu několika centrálních hodnotových kategorií moderního člověka a není vyloučena možnost, že se u jednotlivců dokonce stane ústřední motivací, prestižní otázkou, manifestací určitého postavení. Mentalitě konzumní společnosti se některé vrstvy zcela neubránily ani za socialismu. Masová spotřeba jako důsledek technického rozvoje, který umožnil masovou výrobu a zlevnění spotřebního zboží, je svým způsobem přirozená. V socialistické společnosti má výrazně demokratický charakter, není limitována

žádnou sociální bariérou – demokratizace konzumu je součástí demokratizace celého života. Zvýšená nabídka a rozmanitost spotřebního zboží a služeb přispívá ke kultivaci spotřebitelů, stykem s věcmi se tříbí jejich vkus a kulturnost. V rozumných mezích je nutnou složkou bohatších forem lidské existence. Nesmí se však stát samoúčelem, nejvyšším cílem, základním měřítkem hodnocení úspěchu a kvalit člověka. Konzumentské tendence s sebou mohou nést přílišnou koncentraci na soukromou spotřebu, vypjatý osobní individualismus – a stát se brzdou rozvoje socialistického životního způsobu.

Vysoký stupeň rozvoje práce, růst vzdělání, účasti na řízení a společenské angažovanosti v aktivitách volného času – to jsou programové součásti rozvoje socialistické společnosti. Nahrává tomu i skutečnost, že probíhající procesy vědeckotechnické revoluce a mění se charakter práce vyžadují nový přístup k systému vzdělání; studium není pouze přípravou na povolání, ale součástí celého ekonomicky aktivního života, během kterého musí člověk několikrát renovovat, nebo dokonce měnit svou kvalifikaci. Také strukturální změny v profesionálním složení, zejména posun do terciární sféry, přinášejí vyšší intelektuální nároky – mimo jiné na nabízené možnosti náplně volného času. V praxi životního způsobu však dosud přetrvávají stereotypy mechanických konzumentů kultury, pohodlnost, individualismus. Výzkumy volného času shodně konstatují převahu pasivních forem v jeho náplni, nedostatečný zájem o sebevzdělání, o společenskou angažovanost. Dílčí výzkumy jednotlivých součástí životního způsobu zatím ukázaly nebezpečí některých negativních jevů, jako je inklinování k průměru, projevující se nejen v aktivitách volného času, ale také v hodnotových orientacích a profesionálních aspiracích.

Unifikace možnosti uspokojit zájem o spotřební zboží při jejím celkovém zvyšování je výrazem demokratizace společnosti. Jestliže se ovšem spokojenost s průměrností dostává do ostatních složek životního způsobu, svědčí to o postojích, které nejsou adekvátní socialistické společnosti. Nelze spoléhat na živelné formování životního způsobu podle obrazu socialistických idejí přesto, že k tomu byly vytvořeny sociálně ekonomické a politické předpoklady, do jeho tvorby musí vstoupit cílevědomá, systematická intervence ze strany státu a společenských organizací. Výchova v duchu socialistických norem musí být provázena bohatstvím možností, které socialistická společnost nabízí v materiální i nemateriální sféře, a podložena vědeckou teorií rozpracovávající na základě marxismu-leninismu celou složitou problematiku životního způsobu a jeho utváření.

★

Problém jak žít plný a šťastný život je po celá tisíciletí ústředním tématem filozofických úvah. Frekventovanost termínů „životní styl“, „způsob života“ či tzv. „kvalita života“ v posledních letech nejenže podstatně stoupla, ale pronikla i tam, kde se dříve vyskytovala spíše sporadicky; do jazyka státníků a politiků. Reprezentanti socialistických zemí tím vyjadřují skutečnost maximálního zájmu o všestranný rozvoj člověka a také fakt, že právě v dnešní vývojové etapě jde o problém nejvyšší aktuálnosti. Do jeho řešení se zapojily i československé společenské vědy.

Výsledky první etapy výzkumu v rámci státního úkolu, o jehož počátečních charakteristikách jsme informovali, se staly základem dalšího zkoumání. Na utváření socialistického způsobu života se však podílí každý z nás, a to svou každodenní prací.

ИССЛЕДОВАНИЕ ОБРАЗА ЖИЗНИ В ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ СОЦИОЛОГИИ В НАЧАЛЕ 70-ЫХ ГОДОВ

Резюме

Образ жизни представляет собой сложное общественное явление, актуальность которого повышается с развитием социалистического общества. Это обстоятельство нашло отражение и в чехословацкой социологии в начале 70 годов, а именно в конкретной форме обширного исследования, осуществляемого в Институте философии и социологии ЧСАВ (ЧСАН), а также в Исследовательском институте по жизненному уровню.

Исследование исходило из того, что под образом жизни понимается функциональная интеграция форм жизни с разным уровнем стандартности, цельности и конкретности. Важным компонентом образа жизни оказывается, кроме прочего, и жизненный уровень; у него с образом жизни имеются общие определители, в особенности, историческая зависимость от характера общественно-экономической формации, от материальных жизненных условий и от положения, которое занимают общественные классы. Итак, при всяком исследовании необходимо принимать во внимание указанные факторы, а также дифференцированность данного явления. Многослойная структура последнего требует комплексного подхода при сохранении адекватных пропорций между отдельными компонентами и преференции определяющих факторов.

Назначение изложенной в статье первой фазы исследования состоит, кроме прочего, в нахождении таких специфических черт социалистического образа жизни, которые вытекают из характера социалистического общества. Общие результаты подытожены в ряде разных специализированных работ, а в общем плане, прежде всего, в книге супругов Филипцовых »Пересекающиеся прямые жизни«, подробная рецензия которой находится дальше. Воздействие на развитие творчества, сознательное формирование социалистического образа жизни представляет собой важную общественную задачу, выполнению которой содействует научное исследование в этой области.

LEBENSWEISE UNTERSUCHUNGEN DER TSCHOSLOWAKISCHEN SOZIOLOGIE ZU ANFANG DER SIEBZIGER JAHRE

Zusammenfassung

Die Lebensweise ist eine komplizierte gesellschaftliche Erscheinung, deren Aktualität proportionell mit der Entwicklung der sozialistischen Gesellschaft im Steigen begriffen ist. Dies fand auch in der tschechoslowakischen Soziologie zu Anfang der siebziger Jahre seinen Ausdruck – in konkreter Form von weitgehenden Forschungen, die vom Institut für Philosophie und Soziologie der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften sowie vom Institut für Lebensniveauuntersuchung durchgeführt wurden.

Die Forschung gründete auf der Auffassung der Lebensweise als einer funktionellen Integration der Lebensformen mit verschiedenem Grad von Einheitlichkeit, Ganzheit und Konkretheit. Ein wichtiger Bestandteil der Lebensweise ist nebst anderem auch das Lebensniveau. Mit der Lebensweise hat es gemeinsame Determinanten: In erster Reihe die historische Bedingtheit durch den Charakter der gesellschaftlich-ökonomischen Formation, durch die materiellen Lebensbedingungen sowie durch die Position der Gesellschaftsklassen. Jedwede Forschung muss also diese Faktoren sowie die Differenziertheit jeweiliger Erscheinung in Betracht ziehen. Ihre vielfältige Schichtung erfordert eine komplexe Behandlung unter Wahrung von adäquaten Proportionen zwischen einzelnen Komponenten und von Präferenz der determinierenden Faktoren.

Das Ziel der in der Abhandlung kommentierten ersten Forschungsphase war es, unter anderem spezifische Charakterzüge der sozialistischen Lebensweise zu finden, wie sie aus dem Charakter der sozialistischen Gesellschaft resultieren. Die Gesamtergebnisse wurden in einer Reihe von Arbeiten unterschiedlicher Ausrichtungen – auf dem allgemeinen Niveau – zusammengefasst, so vor allem im Buch vom Ehepaar Filipec „Die Diametralen des Lebens“; das Buch wurde auf anderer Stelle in dem Sammelwerk rezensiert. Die Intervention in das Schaffen, eine bewusste Formierung der sozialistischen Lebensweise ist eine wichtige gesellschaftliche Aufgabe; die Forschung in dieser Sphäre trägt wesentlich zu deren Erfüllung bei.